

Vladimir Plungian, Gramatinių kategorijų tipologija 1. – Vilnius: Vilniaus universitetas, 2010, 272 p., ISSN 1822-3257; ISBN 978-609-95126-3-1

0. Žymus rusų tipologas Vladimiras Plungianas, pasaulyje žinomas darbų iš aspektologijos autorius, yra gana gerai pažįstamas ir Lietuvos lingvistų bendruomenei. Profesorius yra nuolatinis tarptautinių vasaros gramatikos mokyklų, prof. Axelio Holvoeto jau septyneri metai iš eilės rengiamų Salose (Rokiškio rajonas) (*Academiae Grammaticorum Salenses*) dalyvis ir lektorius. Įdomių jo paskaitų bendrosios gramatinės tipologijos, arealinės tipologijos, veiksmažodžių aspekto tipologijos ir kitais klausimais Salose yra klausęs gausus bendrosios lingvistikos problemomis besidominčių lietuvių studentų, doktorantų ir vyresniųjų jų kolegų būrys. Kaip ir kiti, jau anksčiau *Bibliotheca Salensis* serijoje pasirodę įvairių kalbos mokslo sričių įvadai, šis *Gramatinių kategorijų tipologijos* įvadas yra originali, specialiai minėtai serijai parašyta knyga. Žinoma, ji neatsirado iš nieko: kaip pratarinėje mini pats knygos autorius, *Gramatinių kategorijų tipologija* daug kur remiasi ankstesne jo knyga *Общая морфология: введение в проблематику* (Plungjan 2000; paskesni leidimai 2003 ir 2009 metais), bet kai kurie *Gramatinių kategorijų tipologijos* skyriai, atsižvelgiant į naujausius gramatinės tipologijos tyrimus, yra iš esmės perrašyti, be to, glaudžiai bendradarbiaujant su vertėju, knyga pritaikyta lietuviškai auditorijai. Pirmasis *Gramatinių kategorijų tipologijos* (toliau – *Tipologijos*) tomas apima pirmąją dalį *Terminija ir teorija* ir dalį antrosios dalies *Gramatinės reikšmės pasaulio kalbose* – joje apžvelgiamos pagrindinės sintaksinės ir semantinės daiktavardžio gramemos. Kitoje dalyje, jau antrajame *Tipologijos* tome, bus pateikta panaši veiksmažodžio gramemų tipologinė apžvalga.

1. Pirmiausiai šioje recenzijoje norėtusi atkreipti dėmesį į teorinę aptariamą *Tipologijos* dalį. Būtent šios dalies metateorinis pobūdis, man regis, ir turi stipriausią euristinį „užtaisą“ ir geriausiai atliepia knygos autoriaus keliamus tikslus: „nardinant“ specialiuosius gramatikos klausimus į bendrą tipologinę problematiką suteikti platesnę perspektyvą ir baltų kalbų gramatikos aprašams, kad juose pateikiami faktai pasaulinės lingvistikos kontekste būtų atpažįstami ir užimtų deramą vietą bendrame tipologiniame diskurse. Dabar, deja, baltų kalbų faktai dėl egzistuojančių gramatinių aprašų neadekvatumo (nulemtu jų konservatyvaus pobūdžio) į šį diskursą yra menkai įtraukiami. Šis neadekvatumas neretai netgi laikomas lietuvių kalbos gramatikos aprašų dorybe: teigiama, kad Vakaruose atsiradusios ir rutuliojamos generatyvinės, kognityvinės ar kitos keistos gramatinės teorijos, pabrėžiančios sintaksinę, o ne morfologinę kalbos sandarą, fleksinės sandaros lietuvių kalbos gramatikai nieko naudingo duoti negalinčios, kad adekvačią mokslinę lietuvių kalbos gramatiką esą tegalima sukurti neatitrūkstam nuo Jono Jablonskio „teorinės“ tradicijos (žr. Paulauskienė 2009). Štai anglai, nebegalėdami išspręsti savo kalbos jungties konstrukcijų galvosūkių, išganymą randa tirdami „fleksinės“ rusų kalbos analogiškus atvejus (plg. pavyzdžiui, Partee 1998), o mums, lietuviams, šis kelias jau užgintas! Nesunku suvokti, kad vadovaujantis tokia „vidinės perspektyvos“ nuostata, tegalima generuoti vietinius (pavyzdžiui, kalbos tvarkybos ar neraštingumo likvidavimo) poreikius tetenkinančius gramatikos aprašus: kuo nors reikšmingiau praturtinti kalbų tipologijos mokslo jie yra tiesiog nepajėgūs. Tad ir moksliniais vadinti tokių aprašų neapsiverčia liežuvis, nes tarptautiniame diskurse nepatikrinti teiginiai tėra tik mums patiems mielos tikėjimo tiesos.

1.1. Gramatinės tipologijos tyrimų objektas – gramatinės reikšmės. Teorinėje *Tipologijos* dalyje autorius nuodugnai aptaria pačias tokio tyrimo galimybės prielaidas. Kadangi pasaulio kalbos skiriasi savo gramatinių reikšmių ir jų rinkinių – gramatinių kategorijų – skaičiumi bei pobūdžiu (pasirodo, esama ir „begramatikų“ kalbų), jų lyginimas kelia nemenkų metodologinių problemų. Kadaisė struktūralistų siūlytas *invariantų* metodas tipologijoje menkai tegali padėti – geriausiu atveju jis gali būti pritaikomas vienos kalbos gramatikos aprašui. Belieka sudarinėti *Universalų* gramatinių reikšmių – *gramemų* – rinkinį,

pagal naujausius pasaulio kalbų tyrimus nuolat tą rinkinį papildant ir pakoreguojant. Toks rinkinys formuoja pasaulio kalbose realizuojamą gramatinių reikšmių kontinuumą, kuris, žinoma, kiekvienoje atskiroje kalboje jos gramatinių rodiklių savaip padalijamas.

1.2. Svarbiausiu gramatinių reikšmių skyrimo nuo negramatinių kriterijumi *Tipologijos* autorius laiko pirmųjų būtinumą. Reikšmės būtinumas nepainiotinas su reikšmės *regularumu* – pastaroji ypatybė, nors ir būdinga daliai gramatinių reikšmių (vadinamosioms kaitybinėms gramemoms), geriau tinkanti apibūdinti darybinėms reikšmėms, arba *derivatemoms*. Kadangi paprastai derivatai kalbėtojo laisvai pasirenkami pagal komunikacijos tikslus, derivatemos nėra būtinas leksemų priedas ir jų *Tipologijos* autorius (priešingai Vakarų lingvistikoje vyraujančiai tendencijai) nepriskiria prie gramatinių reikšmių, nors pritaria, kad jos gali būti aprašomos gramatikos, o ne leksikos skyriuose. Mat kai kurios derivatemos kalboje būtinumo požiūriu gali užimti tarpinę padėtį (plg. ne visų lietuvių pripažįstamas (ar nereguliariai vartojamas) įvardines būdvardžių morfemas daiktavardinės frazės apibrėžtumui žymėti ar dalyvines formas citavimo reikšmei perteikti), o susiformavus atitinkamai kategorijai gali įgyti ir gramemos statusą. Pačias gramatines kategorijas sudaro *lygiaverčių* gramemų rinkiniai, bent vienas rinkinio narys yra būtinas tam tikrai semantinei leksemų klasei. Tačiau gramatinių kategorijų vidinė sandara yra labai priklausoma nuo konkrečios kalbos, todėl gramatinių kategorijų (skirtingai nei gramatinių reikšmių) tipologija esanti labai problemiška.

1.2.1. Pagal būtinumą skiriamos gramatinės reikšmės, žinoma, nėra vienalytės. Aptaręs įvairias jų smulkesnio skirstymo alternatyvas autorius apibendrina: viena vertus, semantiniu atžvilgiu yra prasminga skirti grynai *sintaksines* gramemas, morfologiškai težieminčias formų ryšius tekste, ir semantiškai turingas, arba tiesiog *semantines* gramemas, vienaip ar kitaip susijusias su realaus pasaulio esiniais (pvz., laiko, skaičiaus, veiklo gramemos); kita vertus, paradigminiu požiūriu gali būti skiriamos *kaitybinės* (pvz., linksnio) ir *klasifikacinės* (pvz., giminės, veiklo) gramemos.

1.3. Norisi pagirti autoriui būdingą (ir tipologijos įvadui itin vertingą) medžiagos dėstymo stilių: nušviesdamas vieną ar kitą gramatinės tipologijos klausimą, autorius pradeda nuo plačios egzistuojančių tyrimų apžvalgos. Išsamiai aptaręs dalykų padėtį rūpimu klausimu įvairių Vakarų ir Rusijos lingvistų (ši skirtis yra nėra griežta, nes daugelis žymių Rusijos lingvistų dabar dirba Vakarų universitetuose, o tenykščiai tyrėjai plačiai naudojami Rusijos kolegų publikacijomis) darbuose, autorius siūlo savąjį egzistuojančių problemų sprendimą kartu numatydamas ir nepageidaujamas metodologines alternatyvių pasirinkimų pasekmes. Taip, pavyzdžiui, pritardami naujausiems Igorio Mel'čuko morfologijos teorijos variantams ir gramatikos reikšmių aibę papildydami derivatemomis, viena vertus, pabrėžtume (Vakarų lingvistinei minčiai artimą) leksikos ir gramatikos priešpriešą, kita vertus, būtinosioms gramatikos reikšmėms turėtume steigti atskirą *kaitybinę* kategoriją, taip prarasdami galimybę skirti kaitybines ir klasifikacines gramemas. Arba, tarkime, atsižvelgdami tik į daiktavardžių ir būdvardžių atvejį morfosintaksinį derinimą galėtume supaprastinti iki gramatinių rodiklių dubliavimo, arba atkartojimo, tačiau tuomet neapreptume tokių atvejų, kai „sietinės“ kategorijos tarpusavyje akivaizdžiai neturi nieko bendro. Pavyzdžiu autorius nurodo gruzinų kalbą, kurioje „galima kalbėti apie daiktavardžio linksnio derinimą su veiksmažodžio laiku: būtojo laiko tranzityvinis tarinys reikalauja veiksnio ergatyvo, o esamojo – nominatyvo“ (p. 121). Jei tokius atvejus laikytume valdymu, gruzinų veiksmažodžio veiklo-laiko formas tektų aiškinti kaip priklausančias skirtingoms leksemoms, taigi veiksmažodžio formų aprašas taptų neekonomiškas. Skaitant *Tipologiją* matyti, kad jo autoriui yra gerai pažįstama Vakarų gramatinės tipologijos ir tenykščių teorinių pasiekimų panorama, bet savo sprendimais jis didžia dalimi išlieka rusų mokslininkas. Ir tai visai suprantama: nors Rusijos kalbos mokslas pastaraisiais dešimtmečiais gerokai integravosi į Vakarų pasaulio lingvistiką, išlieka ir tam tikras tradicinio įdirbio nulemtas šio mokslo savitumas, – užtenka čia paminėti pasaulyje pripažintas Maskvos ir Sankt Peterburgo (tiksliau, Leningrado) tipologijos mokyklas.

2. Plačiose apžvalgose kai kurie dalykai neišvengiamai pateikiami schemiškai, kai kas lieka nepaminėta. Antai aptardamas su gramemos aprėpiamų reikšmių struktūravimu susijusias problemas autorius pripažįsta, kad šiam reikalui itin pravarti esanti kognityvistų George'o Lakoffo ir Ronaldo Langackerio pasiūlyta „semantinio tinklo“ sąvoka, tačiau euristiniu požiūriu svarbios to tinklo „radialinės struktūros“ sąvokos jis nepamini. Konceptualiosios kategorijos radialinės struktūros pobūdį pagrindė tas pats George'as Lakoffas (Lakoff 1987: 91–114). Be leksinės semantikos (plg. Geeraerts 1995; Croft, Cruse 2004; Lewandowska-Tomaszczyk 2007), šis teorinis konstruktas buvo sėkmingai taikytas ir gramatikos srityje, pavyzdžiui, linksnų semantikos aprašuose (Nikiforidou 1991; Janda 1993; Dąmbrowska 1997) arba žymėtų / nežymėtų narių asimetrijai paradigmose paaiškinti. Kadangi aptariamoje *Tipologijoje* autorius ne kartą pabrėžia šiuo metu gramatinei tipologijai vėl tampančias aktualias morfologinės paradigmaticos problemas (paradigmos, kaip teorinio konstrukto, nauda morfologijos aprašams XX amžiaus viduryje daugelio lingvistų buvo suabejota, paradigmos sudarymas imtas laikyti (iš antikos gramatikų nekritiškai perimtu) antraeilium ir nebūtinu morfeminės analizės komponentu), įdomu pastebėti, kad paradigmos sąvokos teorinį statusą bei euristinę naudą svariai paremia ir paskiausi empiriniai tyrimai, patvirtinantys, jog centriniai ir periferiniai fleksinės paradigmos nariai tarpusavyje susieti radialinės struktūros principu (žr. Nessel, Janda 2010: 699–725).

2.1. Panašiai, aptariant gramatinimo procesų motyvą, iš autoriaus dėmesio lauko išslysta konceptualiai juos pagrindžianti svarbi „subjektifikacijos“ sąvoka, kuri, tiesa, ne visų gramatinimo teoretikų suvokiama vienodai (skirtingiems požiūriams atstovauja Elizabeth Traugott ir Ronaldas Langackeris). Pasak kognityvinės gramatikos atstovų (pirmiausia Ronaldo Langackerio) konceptualiojoje plotmėje gramatinimo procesus pamatuoja reikšmingų kalbos vienetų *subjektifikacija* – jų semantinė reprezentacija tolydžio nustoja objektyvaus turinio ir tampa suvokėjo (kalbėtojo *vs.* klausytojo) „episteminių“ nuostatų rodikliais – ir subjektifikaciją sekanti konstrukcijų, kuriuose tie vienetai vartojami, reanalizė (žr. Langacker 1999; Langacker 2006; Langacker 2009: 60–80).

2.2. Išsamiai aptardamas semantinių leksemų klasių (tradiciškai kalbos dalių) skyrimo teorines ir metodologines problemas, *Tipologijos* autorius ypatingą dėmesį skiria ilgą istoriją gramatikos teorijoje turinčiam klausimui – ar įmanoma semantiškai apibrėžti daiktavardį ir veiksmažodį (šias klases, berods, skiria visos pasaulio kalbos), ar šių leksemų klasių aprašuose belieka vadovautis jų gramatinio elgesio refleksais arba užimama padėtimi hipotetiškai konstruojamose sintaksinėse konfigūracijose? Autorius, pritardamas funkcinės pakraipos atstovams, mano, kad minėtų kalbos dalių semantinė apibrėžtis yra visai įmanoma. Plėtodamas Talmy'io Givóno įvestą *veiksmažodinio-daiktavardinio kontinuumo* sampratą, pagal kurią semantinė kalbos dalių priešpriešos prigimtis grindžiama atsižvelgiant į jų santykį su „laikinio pastovumo“ požymiu, autorius teigia, kad ir „daiktavardžiai (išskyrus tikrinius), ir būdvardžiai bei veiksmažodžiai yra predikatų vardai, pavadinantys ypatybes, būsenas, santykius ir veiksmus. Žiūrint iš loginio požiūrio taško, 'būti akmeniu' yra beveik tokia pati ypatybė kaip 'būti raudonam', 'sverti', 'trukti' ir beveik toks pat predikatas kaip 'bėgti' arba 'statyti'“ (p. 97). Taigi, jo manymu, „daiktavardžių, būdvardžių ir veiksmažodžių semantikos skirtumas šiuo atžvilgiu yra greičiau laipsniškas: „substantyviniai“ predikatai yra linkę žymėti stabilius ypatybių visetus (kiek galima nepriklausomus nuo laiko), o veiksmažodiniai predikatai linkę žymėti kintamas būsenas, perėjimus iš vienos būklės į kitą; tuo tarpu būdvardžiai užima tarpinę poziciją“ (ibid.). Toks abstrahuotas požiūris į daiktavardžių designatus kaip į (stabilių) savybių visetus, mano manymu, gerokai nutrina ribą tarp daiktavardžio ir veiksmažodžio semantinių klasių: akivaizdu, kad jis paremtas supaprastintu požiūriu į daiktavardžių designaciją kaip į daiktų tipo deskripciją, o juk kalboje daiktavardžiais dažniausiai nurodomos tų tipo deskripcijų instanciacijos – konkretūs individai, arba referentai. Be to, toks tik į „laikinio pastovumo“ dimensiją atsižvelgiantis kalbos dalių skyrimas nepaaiškina, kodėl pastovios (statinės) daiktų būsenos dažnai žymimos veiksmažodžiais. Kognityviniu požiūriu čia įtikinama atrodo tik tai, kad kalbos vartotojai daiktavardžių referentus – savybių rinkinių, arba būdingų semantinių deskripcijų, turė-

tojus – TIPIŠKAI suvokia kaip laiko bėgyje nekintančius. O juk savaime suprantama, kad pastovius daiktus apibūdinančios savybės yra pastovios. Taigi manytina, kad savybių (rinkinių) pastovumas yra išvedamas iš jų turėtojo pastovumo, bet ne atvirkščiai. Atrodo, kad būtent kognityvinės gramatikos atstovai yra tarę naują žodį daiktavardžio ir veiksmažodžio klasių semantinio apibrėžimo (ir skyrimo) byloje. Bene rimčiausią pastangą semantiškai (konceptualiai) skirti daiktavardį ir veiksmažodį randame Ronaldo Langackerio darbuose (beje, pamatinį šio autoriaus darbą *Nouns and verbs* randame *Tipologijos* literatūros sąrašė, žr. Langacker 1987). Pirmiausia šiam autoriui daiktavardžio ir veiksmažodžio kategorijos skirtinos pagal jų žymimo turinio konceptualizavimo pobūdį. Šis savo ruožtu remiasi tikrovėje sutinkamais prototipais – fiziniais objektais daiktavardinės designacijos atveju ir dinamine tų objektų sąveika veiksmažodinės designacijos atveju – bet svarbiausia – žmogui būdingais tam tikrais pamatiniais pasaulio objektų ir jų tarpusavio sąveikos konceptualizavimo gebėjimais – *grupavimu* ir *reifikavimu* objektų suvokimo atveju ir besirutuliojančio įvykio (*suvokiamojo* laiko bėgyje kintančios sąveikaujančių objektų padėties) *nuosekliu mentaliniu skenavimu* (sekimu). Grupavimo ir reifikavimo kognityvinės operacijos pagrindžia scheminę daiktavardžio designato – *daikto* – sąvoką, o minėta nuoseklaus skenavimo operacija pagrindžia scheminę veiksmažodžio designato – *proceso* – sąvoką. Procesas dar gali būti apibūdinamas ir kaip veiksmo dalyvius siejantis *temporalus* santykis, tuo jį skiriant nuo *atemporalius* santykius tarp profiliuojamos situacijos dalyvių žyminčių būdvardžių, dalyvių, prielinksnių ir prieveiksnių. Sintaksės plotmėje daiktavardžių ir veiksmažodžių skirtį atliepia *vardažodžiai* ir *finitiniai sakiniai*. Ronaldas Langackeris savo darbuose daug dėmesio skyrė ir minėtų pamatinių gramatikos kategorijų semantinės sandaros ir funkcinės organizacijos paralelėms nušviesti. Pavyzdžiui, semantinę *skaičiuojamųjų* ir *masės* daiktavardžių skirtį veiksmažodžio kategorijoje atliepia *perfektyvinių* ir *imperfektyvinių* veiksmažodžių skirtis (abi skirtys grindžiamos inherentinio designatų „ribotumo vs. neribotumo“ sąvoka), vardažodžių referenciją diskurse reguliuojančius *apibrėžtumo / neapibrėžtumo* rodiklius finitiniame sakinyje, *mutatis mutandis*, atliepia jos veiksmažodžio *gramatinio laiko, modalumo (ir asmens)* rodikliai. Visi šie rodikliai esantys gramatiniai *par excellence*, nes implicitiškai žymi *episteminį* kalbėtojo / klausytojo santykį su sakinio turiniu: vardažodžio apibrėžiamųjų rodiklių epistemiškumo turinį sudaro referentų *identifikavimo* galimybių nuorodos, o gramatinio laiko ir modalumo rodiklių finitinėje frazėje epistemiškumas sietinas su sakiniu profiliuojamo įvykio santykiu su kalbėjimo momentu ir su pačia tikrove, taigi iš esmės su to įvykio *egzistencijos* teigimu. Tokios *kognityvinio procesingo* skirtumais paremtos kalbos dalių apibrėžtys gerai paaiškina, kodėl pastovios daiktų būsenos dažnai žymimos veiksmažodžiais ir kuo, pavyzdžiui, skiriasi predikatai *gražus* (namas) ir (namas) *yra gražus*. Be to, konceptualizavimo specifika remdamiesi galime apibrėžti pačias bendriausias, *schemines*, daiktavardžio ir veiksmažodžio reikšmes, kurios, regis, yra universalios, nes visos pasaulio kalbos skiria šias kalbos dalis net ir tuomet, kai jos reiškiamos ta pačia morfologine forma.

2.3. *Tipologijoje* aptariant įvairiais linksniais koduojamų veiksmažodžio argumentų skyrimą į centrinius ir periferinius pastebima, kad „įvairių argumentų periferiškumo laipsnis nėra vienodas; recipientas ir adresatas pacientui yra artimesni nei instrumentas, ir daugelyje kalbų morfologiškai jie traktuojami taip pat kaip ir „pagrindiniai“ argumentai“ (p. 164–165). Išties šie „datyviniai“ semantiniai vaidmenys vadinamose ditranzityvinėse konstrukcijose (plg. angl. *John gave Mary a flower*) faktiškai traktuojami kaip tiesioginiai („akuzatyviniai“) objektai – tą rodo fiksuota postverbinė jų padėtis sakinio sintaksinėje sekoje. Kita vertus, yra žinoma, kad tuo pačiu datyvu koduojamas eksperienčerio vaidmuo kai kuriose konstrukcijose savo sintaksiniu elgesiu yra artimesnis agentyviui subjektui, plg. refleksyvo kontrolę *Jonui pagailo sauges*; arba žymėjimo linksniais „išlyginimą“ konstrukcijose *Vaikui sušlapo kojos > Vaikas sušlapo kojas*, kai išorinio posesoriaus (ir eksperienčerio) datyvas keičiamas įprastesniu intranzityvinėse konstrukcijose nominatyvu (galima ginčytis, ar dėl kodavimo pakitimo nominatyvinio argumento agentyvumas „išauga“, priartėdamas prie kauzatyvinės (ir tranzityvinės) konstrukcijos *Vaikas sušlapino kojas* subjekto, ar lieka toks

pats kaip ir datyvinio eksperienčerio). Šiuos faktus bus sunku paaiškinti, jeigu kartu su *Tipologijos* autoriumi laikysimės nuomonės, kad datyvo linksniu prototipiškai koduojami pacientui artimi recipiento ir adresato semantiniai vaidmenys. Kognityvinės gramatikos atstovai (pirmiausia žr. Langacker 1991: 282–329; Langacker 2002: 209–260) atkreipė dėmesį į tai, kad eksperienčeris (taip pat ir recipientas bei adresatas, kai jie traktuojami ir kaip eksperienčeriai) gyvumo ir iniciatyvumo hierarchijoje užima aukštesnę padėtį nei instrumentas. Todėl tokie semantiniai vaidmenys dažniausiai koduojami ne akuzatyvu, kaip pacientas, bet atskiru datyvo linksniu. Be to, datyviniai argumentai tam tikrose konstrukcijose pretenduoja užimti sintaksinę subjekto poziciją ir laikui bėgant gali būti perkoduoti įprastesniu šiai gramatinei funkcijai nominatyvu (kuriam ir šiaip nesvetima eksperienčerio semantika, plg. *Tėvas sielojasi dėl sūnaus.*) Šis faktas Ronaldui Langackeriui leido teigti, kad datyvo semantikai aprėpti labiau tinka apibendrintas *eksperienčerio archetipas*. Išties recipientą, adresatą ir beneficentą su eksperienčeriu sieja viena bendra semantinė – poveikio asmeniui (angl. *affectedness of person*) – ypatybė. Tiriančiųjų datyvo semantiką kognityvistų netgi buvo įsivestas atitinkamo apibendrinto semantinio vaidmens pavadinimas – (*affected*) *target person* (Dąmbrowska 1997). Šią argumentaciją, žinoma, papildė ir vadinamojo išorinio posesoriaus datyvinis kodavimas: kai kalbėtoji yra svarbu minėtą ypatybę pabrėžti, vietoje įprastesnio posesoriaus genityvo jis renkasi posesoriaus datyvą („empatiškai“ posesorius imamas traktuoti kaip beneficentas), plg. *Nuleido mašinos padangą* > *Nuleido mašinai padangą*.

2.4. Skyriuje apie bendruosius daiktavardžio skaičiaus kategorijos dalykus (p. 196) aptariant bazines skaičiaus gramemų reikšmes tenkinamasi pastebėjimu, kad jos „nusako tokias kiekybines objektų ypatybes: ‘vienas objektas’ („vienaskaita“) vs. ‘daugiau nei vienas objektas’ („daugiskaita“) arba ‘vienas objektas’ vs. ‘du objektai’ („dviskaita“) vs. ‘daugiau nei du objektai’. Paskutiniu atveju, kaip matyti, daugiskaitos gramemos turinys jau kiek kitoks“. Galbūt tokio lakoniško skaičiaus gramemų apibrėžimo tipologiniam aprašui daugeliu atvejų ir pakanka. Bet kognityvinės gramatikos gerbėjas ir čia pasigestų Ronaldo Langackerio darbuose (plg. Langacker 1991: 74–81) išsakytų gilesnių teorinių įžvalgų dėl daiktavardžių vienaskaitos ir daugiskaitos conceptualaus turinio – jos, beje, gali praversti ir praktiniams gramatinio aprašo reikalams. Daiktavardžių vienaskaitą ir daugiskaitą šio autoriaus siūloma laikyti skirtingomis kategorijomis: kognityviniu požiūriu diskretiškų daiktavardžių daugiskaita veikiausiai esanti masės daiktavardžių subkategorija. Beje, tą rodo ir daugiskaitos ir masės daiktavardžių bendri gramatiniai refleksai, pavyzdžiui daugiskaitos formos negali būti (pakartotinai) pliuralizuojamos, lygiai kaip negali būti pliuralizuojamos ir masės daiktavardžių formos; abiem subkategorijoms taip pat yra bendras genityvinis kodavimas reiškiant neapibrėžtą kiekį, plg. *pirkau medaus / obuolių* ir kt. Semantiniu atžvilgiu daugiskaitos ir masės daiktavardžius sieja ta pati vidinio neribotumo ypatybė – bet kuris šiais daiktavardžiais žymimos substancijos kiekis atstovauja visai kategorijai. Daugiskaitos ir masės daiktavardžius semantiškai teskiria tai, kad pirmieji žymi ne vientisą, bet replikuotų vienetinių esinių masę. Abiem atvejais šios vidinai neribotos masės konkrečioms instanciacijoms išorinę apibrėžtį kalboje suteikia kvantifikatoriai, plg. *statinė medaus, kilogramas obuolių, trys obuoliai*. Vienaskaitą ir daugiskaitą traktuojant kaip iš esmės atskiras daiktavardinės designacijos klases, radikaliai atmetamas lingvistikoje dar gajus požiūris, esą daugiskaita tiek formos, tiek turinio atžvilgiu yra išvedama iš vienaskaitos. Šis požiūris remiasi pastebėjimu, esą daugelyje vienaskaitos vs. daugiskaitos priešpriešą turinčių kalbų daiktavardžio daugiskaitos forma, „ikoniškai atliepdama sudėtingesnę turinį“, yra ilgesnė palyginti su jo vienaskaitos forma, taigi pirmoji esanti „žymėta“ antrosios atžvilgiu; be to, vienaskaitos forma dažnai sutampanti su tipo deskripciją tereiškiančia „grynojo“ daiktavardžio (angl. *bare noun*) forma. Semantiniu atžvilgiu šis tradicinis požiūris yra palaikomas naivios implikacijos, esą daugiskaitos vardažodžio (ne daiktavardžio) designacijos turinį sudaro vienaskaitos žymimų instanciacijų suma: pavyzdžiui, vardažodis *tos trys juodos katės* žymis TRIS vardažodžio *ta juoda katė* instanciacijas. Tačiau ne visų kalbų duomenys paremia šį tradicinį vienaskaitos ir daugiskaitos semantinio turinio sąsajos traktavimą.

Pavyzdžiui, suahelių kalboje tiek vienaskaitos, tiek daugiskaitos daiktavardžiai morfologiškai išvedami iš pamatinės grynojo daiktavardžio formos, plg. *ki-su* 'peilis' / *vi-su* 'peiliai'; *ki-tabu* 'knyga' / *vi-tabu* 'knygos'. Šis reikšmingas tipologinis faktas Ronaldui Langackeriui leidžia apibendrinti, kad daugiskaitinė daiktavardžio forma savo tipo deskripciją formuoja vienaskaitinės formos žymimos tipo deskripcijos (ne instanciacijos) pagrindu, kitaip tariant, daugiskaitos morfema žymi neribotai replikuotą tipo deskripciją, patikslinamą konkrečiau daiktavardžio turinio. Atitinkamai ir daugiskaitos vardažodis suponuoja atskirą nei vienaskaitos vardažodis tipo deskripcijos instanciaciją. Toks požiūris į vienaskaitą ir daugiskaitą kaip lygiavertes daiktavardžio formas leidžia tikėtis, kad ir daugiskaitos formos iš principo kalboje gali atlikti grynojo daiktavardžio funkcijas. Išties šį spėjimą patvirtina sudėtinių formų darybos lietuvių kalboje tendencijos, plg. anglų *cat lover*, *rock climber* ir lietuvių *kačių mylėtojas*, *bičių duonelė* ir t. t. „Nereferentinių“ grynojo daiktavardžio formų vartoseną galėtume aiškinti ir *Tipologijoje* aptariamus „neapibrėžtosios“ daiktavardžių daugiskaitos atvejus rusų kalboje (p. 204). Tokia vartoseną nesvetima ir lietuvių kalbai, plg.: *Turime svečių: teta atvažiavo; Autobuse dar yra laisvų vietų* (viena, gale prie lango).

2.5. Aptardamas posesyvumo gramatinės raiškos problematiką *Tipologijos* autorius pirmiausia pabrėžia lingvistikoje žinomą faktą, kad, kaip jokioms kitoms gramatinėms konstrukcijoms, posesyvinėms konstrukcijoms būdinga lingvistinio kodavimo indeterminacija, o paprasčiau tariant, tiek adnominalinėmis (genityvinėmis), tiek predikatinėmis konstrukcijomis kalbose žymimas labai platus ir sunkiai apibrėžiamas reikšmių ratas: tikrieji posesyviniai santykiai – objekto turėjimo (disponavimo juo), giminystės ir dalies / visumos santykiai – nors ir pagrindžia šių konstrukcijų prototipą, tesudaro nedidelę dalį jomis žymimų reikšmių. Išties ką bendro su objekto disponavimu, jo kontrole turi pasakymas *Mano traukinys atvyksta šeštą valandą?* Be konteksto pasakymą *Ant stalo guli tėvo knyga* galime suprasti įvairiai: a) 'ant stalo guli knyga, kurios autorius tėvas'; b) 'ant stalo guli knyga, kuri priklauso tėvui'; c) 'ant stalo guli knyga, kurią tėvas dabar skaito (bet jinai jam nepriklauso)' ir t. t. Predikatinėmis posesyvinėmis konstrukcijomis taip pat ne visada reiškiamas turėjimo santykis, pavyzdžiui, tokia ne vienoje kalboje vartojama konstrukcija, kaip *Namuose turime pelių*, faktiškai teigiamas objektų (pelių) egzistavimas tam tikroje vietoje (namuose). Kita vertus, žinoma, kad kalbose posesyvinis santykis gali būti reiškiamas ir kitos paskirties, pavyzdžiui, lokatyvinėmis ar net egzistencinėmis konstrukcijomis, plg. liet. egzistencinę konstrukciją su „išoriniu“ genityvu *Jo buvo du broliai ir sesuo ~ Jis turėjo du brolius ir seserį*; arba *Jo buvo trys hektarai žemės ~ Jis turėjo tris hektarus žemės*. Posesyvinių konstrukcijų, ypač adnominalinių, bendrai reikšmei, jų platesnės vartosenos funkcinėi motyvacijai pagrįsti ypač paranki yra kognityvinėje gramatikoje taikoma „atskaitos taško“ (angl. *reference point*) sąvoka. Šį teorinį konstruktą, apibendrinantį pamatinę kognityvinę mūsų gebėjimą vienus, kognityviškai mažiau iškilus, esinius pažinti per šiuo atžvilgiu iškilusius, įsivedė mano jau ne kartą čia minėtas Ronaldas Langackeris antrajame savo darbo *Foundations of Cognitive Grammar* tome aprašydamas posesyvinės konstrukcijas (Langacker 1991: 167–175). Atskaitos taško sąvoka toliau plėtota kituose šio autoriaus darbuose (plg. Langacker 1993; Langacker 1995; taip pat straipsnį *Possession, location, and existence* naujausiame rinkinyje Langacker 2009: 81–108). Šią sąvoką mėginta taikyti ir kitose gramatinio aprašo srityse, pavyzdžiui, aiškinant vadinamųjų topiko konstrukcijų ar įvardinės anaforos struktūras (plg. atitinkamai Langacker 2001 ir van Hoek 1997). Grįžtant prie *Tipologijos*, *Posesyvumo* poskyrio pabaigoje pateikiamame bendriems posesyvumo semantikos klausimams skirtos literatūros sąrašė vienas anksčiau minėtų Ronaldo Langackerio straipsnių, būtent, Langacker 1995, yra nurodomas, gaila tik, kad *Tipologijos* autorius visai nemini posesyvinių konstrukcijų funkcinėi motyvacijai suprasti svarbios atskaitos taško sąvokos. O juk šios sąvokos taikymu paremti ne tik naujesni atskirų kalbų posesyvinių konstrukcijų aprašai (plg. Taylor 1996; Berg-Olsen 2005: 141–183), bet ir kai kurie aptariamoje knygoje minimi tipologiniai šios srities darbai (plg. Koptjevskaja-Tamm 2002).

3. Dėl vieno kito *Tipologijoje* randamo teiginio ar formuluotės verta pasiginčyti. Antai eksplikuodamas derinimo sąvoką autorius teigia, kad derinimas esąs „vienas iš pagrindinių sintaksinių ryšių tipų“ (p. 120). Toks tiesmukas iš esmės morfosintaksinio reiškinio siejimas su sintaksine priklausomybe šiuolaikinės lingvistikos kontekste jau šiek tiek glumina. Nesinori tikėti, kad ir pats *Tipologijos* autorius šimtu procentų pritaria tokiam teiginiui ir nemato visų nepageidaujamų teorinių tokio požiūrio pasekmių. Juolab kad toliau tekste derinimo fenomenas jo aiškinamas kur kas nuosaikiau, kaip „vienos žodžio lyties gramatinių ypatybių priklausomybė nuo kitos lyties gramatinių ypatybių“ (ibid.). O dar toliau autorius tiesiai šviesiai pripažįsta, kad „sintaksiniai ryšiai tarp jų (derinamųjų sakinio elementų. – R. M.) gali būti įvairūs ir jų tipas (kaip ir pats tų ryšių buvimas) **derinimo ryšio** pobūdžiui aprašyti nėra tiek svarbus“ (p. 121) (paryškinta mano. – R. M.). Taigi „derinimo ryšys“ tarsi ir nelaikomas vienu iš sintaksinio ryšio tipų ir jis netgi nesuponuoja sintaksinio ryšio buvimo. Tad galėtume manyti, kad derinimą vienu iš pagrindinių sintaksinio ryšio tipų laikantis teiginys, pateikiamas *Derinimo sąvokos* poskyrio pradžioje, tėra iš praeities ataidinčio tradicinio požiūrio sugestijos įpiršta nevykusi formuluotė.

3.1. Greičiausiai dėl tų pačių priežasčių tam tikro nenuoseklumo esama ir valdymo sąvokos traktavime. Aptardamas pagrindines linksnio funkcijas *Tipologijos* autorius pastebi, kad „linksnio kategorija neatsiejama nuo sintaksinio valdymo“ (p. 148). Toliau toks „morfosintaksiškai“ suprantamas valdymas, kaip ir derinimas, vėlgi vadinamas sintaksiniu ryšiu, tačiau pabrėžiamas ir šių dviejų „ryšių“ skirtumas, mat „aprašant derinimą nebūtina tiesiogiai remtis nei sintaksinio ryšio, nei sintaksinės priklausomybės ar pan. sąvoka, o štai valdymas bus jau kas kita. Jis kaip tik ir yra **tiesioginė** (paryškinta mano. – R. M.) morfologinė sintaksinės priklausomybės išraiška: valdymas – tai gramatinis žodžio formos žymėjimas, rodantis, kad ta forma sintagmoje yra priklausomoji. Sakoma, kad leksema X *valdo* žodžio formą Y (= žodžio formos Y gramemą G) tada, kai gramemos G atsiradimas rodo sintaksinę Y priklausomybę nuo X“ (ibid.). Taigi vienas iš sintaksinės priklausomybės tipų – valdymas – tiesiogiai siejamas su priklausomo dėmens morfosintaksiniu žymėjimu. Kai kalbame tik apie veiksmožodines ar prielinksnes sintagmas, tokia sąsaja iš esmės pasitvirtina. Bet daiktavardinių sintagmų atveju jų dėmenų sintaksinės priklausomybės ryšys paprastai apibūdinamas kita – modifikavimo – sąvoka. Kai tokiam junginyje daiktavardį (junginio *pradą*) modifikuoja būdvardis (jo *priedas*), modifikavimo ryšį rodo būdvardžio derinimas (žinoma, jei kalba turi tokį derinimą) su daiktavardžiu, kuris, beje, semantiškai yra to būdvardžio valdinyš. Kai daiktavardžio modifikatorius yra kitas daiktavardis, pastarasis dažniausiai turi genityvo linksnį, kuris tokiuose junginiuose žymi posesyvinį santykį. Tokiais atvejais priedo žymėjimas genityvu nėra nulemtas prado semantinių savybių, bet natūraliai išplaukia iš posesyvinio santykio adnominalinio kodavimo specifikos. Taigi tai nėra linksnio valdymo atvejis. Tiesa, kai kuriuose posesyvinį kodavimą turinčiuose junginiuose galima skirti ne tik modifikavimo ryšį, bet ir priešingos krypties sintaksinę priklausomybę – valdymą. Omenyje turiu junginius, kurių pradą sudaro vadinamieji santykiniai daiktavardžiai, kaip antai *valties dugnas*, *stalo viršus*, *būrio vadas* ir t. t.. Valdiniai (pradų komplementai) šiuose junginiuose žymimi genityvu, taigi sintaksinės priklausomybės ir morfosintaksinio žymėjimo kryptys junginyje tarsi sutampa, bet klaidinga būtų manyti, kad genityvas čia signalizuoja sintaksinę priedo priklausomybę, nes šis linksnis, kaip matėme, čia yra sietinas su posesyvinio santykio raiška. Pagaliau kai kuriuose daiktavardžių junginiuose su kvantifikatoriais galime konstatuoti linksnio valdymą, plg. *stiklainis medaus*, *kilogramas obuolių*, *dešimt vyrų* ir t. t. Kvantifikatoriais einantys pirmieji šių junginių dėmenys aiškiai reikalauja (neapibrėžto kiekio) genityvo linksnio. Bet dėl semantinio pilnavertiškumo būtent šiuo linksniu žymimus daiktavardžius greičiausiai laikysime junginių pradais (kurių žymėjimas genityvu rodo, kad jie savo priedų yra specifikuojami (modifikuojami) kiekybės atžvilgiu). Tuomet turėsime konstatuoti, kad linksnio valdymas ne visais atvejais yra „tiesioginė morfologinė sintaksinės priklausomybės išraiška“. Kad sintaksinė priklausomybė ir morfosintaksinis žymėjimas gali būti priešingos krypties, akivaizdžiai rodo ir „izafetinis“ daiktavardinių sintagmų pradų žymėjimas iranėnų, tiurkų, finų-ugrų ir semitų

kalbose, kurių *Tipologijos* autorius išsamiai kiek toliau ir aptaria. Nors izafeto rodikliai (ar *status constructus* ivrito kalboje) nėra linksniai tradicine, europietiška, prasme, jų paskirtis panaši – rodyti sintaksinę daiktavardinės sintagmos dėmenų priklausomybę. Konkrečiau kalbant, jie rodo, kad jų žymima forma yra modifikuojama. Tad galėtume teigti, kad tokių junginių priklausomi dėmenys – modifikatoriai – valdo savo pradų morfologinę formą. Baigiant šį komentarą, norisi pridurti, kad jame iškeltiems tam tikriems nenuoseklumams, pasitaikantiems autoriui kalbant apie derinimo, linksnių valdymo ir sintaksinių ryšių sąsajas, galima būtų neskirti tiek daug dėmesio, juoba kad lietuvių kalbotyros tradicijos dirvoje išugdytiems *Tipologijos* skaitytojams jie gal ir nekristų į akis: juk pagrindiniuose lietuvių kalbos sintaksės aprašuose morfosintaksiniai reiškiniai – derinimas ir linksnių valdymas – tebetapatunami su sintaksiniais ryšiais. Kita vertus, ne paslaptis, kad pastarąjį dešimtmetį *Lietuvių kalbos gramatikos darbų* autorių daug pastangų buvo padėta ir siekiant šią šiuolaikinės lingvistikos kontekste jau anachroniškai skambančios tradicinės nuomonės inerciją įveikti (Holvoet, Judžentis 2003; Holvoet, Judžentis 2005; taip pat žr. Holvoet 2005a; Holvoet 2005b; Holvoet 2006; Holvoet 2007; plg. Vaskelaitė 2009). Visą tai turint galvoje, regis, neprošal teksto išnašose būtų ir išsamesnis vertėjo komentaras dėl kiek kitokios, nei teikiama aptariamoje *Tipologijoje*, sintaksinių ryšių sampratos naujesniuose lietuvių kalbos sintaksės darbuose.

4. Pabaigai keletas pastebėjimų dėl *Tipologijoje* pasitaikančių kai kurių smulkesnių formulavo netikslumų. Išnašoje Nr. 131 (p. 215), komentuoju kalbose dažną leksinių posesyvumo raiškos priemonių trūkumą, teigiama, kad „pasaulio kalbose toli gražu ne visada esama net specialių leksinių turėjimo raiškos priemonių: dažnai šiam santykiui reikšti vartojamos **metaforos**, t. y. posesyvumo sritis konceptualizuojama pagal tam tikrą kitą modelį (iš čia kilusi gerai žinoma skirtis tarp vadinamųjų „*habere* kalbų“ ir „*esse* kalbų“). Dažniausiai **metaforos** imamos iš erdvės santykių sferos – turėjimas žymimas kaip buvimas asmeninėje posesoriaus erdvėje (sakysim, gali būti pasinaudojama lokalizacija APUD, kaip rusų ir kai kuriose kitose kalbose [plg. ir sen. liet. ir tarmių adesyvą – vert. past.], lokalizacija POST, kaip daugelyje dagestaniečių kalbų, ir pan.“ (paryškinta mano. – R. M.). Visais šiais atvejais, regis, pirmiausia reikėtų kalbėti ne apie metaforinį, bet apie metoniminį perkėlimą, paremtą gretinimo ir / ar priešastiniu ryšiu, pavyzdžiui, būti kieno nors asmeninėje sferoje, vadinasi, jam priklausyti; kokį nors daiktą turėti rankose, laikyti jį, vadinasi, jį turėti savo žinioje, juo disponuoti. Būtent šio metoniminio ryšio pagrindu erdvinis santykis toliau „metaforiškai“ projektuojamas į posesyvinio santykio sritį ir objekto turėjimas lingvistiškai imamas koduoti kaip jo buvimas greta juo disponuojančio asmens.

4.1. Determinacijai skirtos poskyrio pabaigoje (p. 213) aptariamas šios kategorijos glaudus ryšys su kai kuriomis daiktavardžio ir veiksmažodžio kategorijomis. Pabrėžiama, kad itin glaudus ryšys daiktavardžių determinaciją sieja su jų skaičiaus kategorija: „skaičiaus ir determinacijos rodikliai dažnai būna kumuliaciniai (kaip, sakysim, skandinavų kalbose); maža to, pačios skaičiaus kategorijos opozicijos gali būti vartojamos determinacijos gramemoms reikšti“. Pavyzdžiui, kai kuriose tiurkų, iranėnų, dagestaniečių kalbose „kiekybinis objekto neapibrėžtumas rodo jo nereferentiškumą, o daugiskaitos rodiklio vartojimas paprastai koreliuoja su daiktavardžio referentiškumu arba apibrėžtumu“. Toliau pastebima, kad „kitas šios priklausomybės variantas turimas rusų kalboje, kur yra pastovus ryšys tarp nereferentiškumo ir daugiskaitos“. Matyt, čia turima galvoje tie anksčiau minėti „nereferentinės“ daugiskaitos vartojimo atvejai, kuriuos turi ir lietuvių kalba (*Turime svečių: teta atvažiavo*). Toliau teigiama, kad „rusų kalboje tokia pati sąsaja gali būti ir tarp tiesioginio papildinio / veiksnio **nereferentiškumo** ir jų genityvo formos, taip pat tarp argumento **nereferentiškumo** ir veiksmažodžio eigos veiklo“ ir pateikiami pavyzdžiai: *Ja polučil* [PRF] *pis'mo* [ACC.SG] 'Aš gavau laišką' ~ *Ja ne polučal* [IMPRF] *pisem* [GEN.PL] 'Aš negavau jokio laiško', (pažodžiui 'Aš negavau laiškų'). Visa tai autorius apibendrina, esą „čia tas pats semantinis turinys (**neapibrėžtumas**) žymimas trimis daiktavardžio ir veiksmažodžio kategorijomis: aspektu, skaičiumi ir linksniu“ (ibid.) (visur paryškinta

mano. – R. M). Taigi čia nelabai aišku, ar autorius kalba apie vardažodžių nereferentiškumą, ar vis dėlto apie neapibrėžtumo koreliavimą su genityvo linksniu ir eigos veikslu, mat kitur tekste šios sąvokos jo yra aiškiai skiriamos (tik referentiškai vartojami vardažodžiai gali būti apibrėžti ar neapibrėžti!). Atrodo, kad eigos veikslas rusų kalbos neigiamuose sakiniuose koreliuoja su neapibrėžto kiekio raiška (skaičiuojamųjų daiktavardžių atveju neapibrėžtas kiekis paprastai reiškiamas daugiskaitos genityvu), bet ne su nereferentiškumu. Kita vertus, neigiamuose sakiniuose neapibrėžto kiekio genityvas gali būti vadinamas nereferentišku ta prasme, kad žymi daiktą, kurio egzistavimas tikrovėje neigiamas. Juk kai kalbėtojas ištaria sakinį *Aš negavau (jokių) laiškų*, jis faktiškai teigia, kad jis negavo (visų) tų laiškų, kuriuos GALĖJO gauti. Kitaip tariant, paneigiamas visų galimų (tikėtinų, laukiamų) laiškų gavimo faktas, arba tokių laiškų egzistavimas pašnekovus supančioje tikrovėje. Technškai kalbant, paneigto predikato argumentas taip pat patenka į neigimo aprėptį ir apytikriai minėto sakinio turinį galėtume perteikti parafraze *Aš negavau nei to, nei to, ..., nei to laiško*. Ši parafrazė rodo, kad į neigimo aprėptį patekusio argumento turinio paneigimas yra neatsiejamas nuo tą turinį sudarančių referentų, kurie tam tikslui instancijuojami mentalinėje galimybių erdvėje, „neigiamos“ kvantifikacijos, arba nuoseklaus paneigimo, operacijos. Tad šiems atvejams gal geriau tiktų ne nereferentiškumo, bet *nespecifinės referencijos* terminas. Dėl panašių priežasčių, autoriui kiek toliau (p. 213–214) kalbant apie rusų kalboje išvelgiamą „koreliaciją tarp objekto neapibrėžtumo ir tariamosios nuosakos“, tiksliau būtų šią koreliaciją konstatuoti ne tarp tariamosios nuosakos ir neapibrėžtumo apskritai, bet tarp tariamosios nuosakos ir vienos iš neapibrėžtumo atmainų – *nespecifinės referencijos*.

5. Aptardamas įvairius gramatinės tipologijos klausimus autorius plačiai remiasi tuos klausimus nagrinėjusių lingvistų darbais. *Tipologijos* skaitytojui ypač naudingos ir kiekvieno stambesnio skyriaus pabaigoje pateikiamos aptartiems klausimams skirtų darbų kritinės apžvalgos, kuriose autorius taip pat nurodo, kurie iš tų klausimų tipologų yra jau pakankamai gerai ištirti, o kurie dar laukia savo valandos. Tiesa, nurodomuose literatūros sąrašuose priekabesnis skaitytojas gal vienos kitos naujesnės pozicijos ir pasigestų. Pavyzdžiui, kalbant apie semantinių žemėlapių euristinę vertę pravartu būtų paminėti Johano van der Auweros ir Andrejaus Malchukovo straipsnį *A semantic map for depictive adjectives* rinkinyje Himmelman, Schultze 2005: 393–421 – antrinės predikacijos problemos Lietuvoje jau pradėtos tirti. Rašiusiųjų tikrinių vardų teorijos klausimais sąrašą būtų pravartu papildyti Willy’io van Langendoeko 2007 m. monografija *Theory and Typology of Proper Names* – šis darbas kai kurių lietuvių autorių straipsniuose jau yra cituojamas. Apžvelgiant determinacijos teorijos literatūrą svarbu pastebėti, kad kognityviniu atžvilgiu apibrėžtumo / neapibrėžtumo semantiką savo darbo *Foundations of Cognitive Grammar* antrajame tome pagrindė jau ne kartą minėtas Ronaldas Langackeris (1991: 96–141; taip pat žr. šio autoriaus straipsnius *Deixis and subjectivity* ir ypač *Remarks on the English grounding systems* rinkinyje Brisard 2002: 1–38). Svarbūs pragmatiniai apibrėžtumo rodiklių vartojimo aspektai nagrinėjami ir Richardo Epsteino straipsnyje *Grounding, subjectivity and definite descriptions* tame pačiame rinkinyje (Brisard: 2002: 41–82), plg. dar šio autoriaus 2002 m. straipsnį *The definite article, accessibility, and the construction of discourse referents* žurnale *Cognitive Linguistics* 12–4, 333–378. Demonstratyvų gramatėjimo psicholingvistinius aspektus pastaraisiais metais tyrė Holgeris Diesselis (žr. šio autoriaus 1999 m. monografiją *Demonstratives. Form, Function, and Gramaticalization*; taip pat jo 2006 m. straipsnį *Demonstratives, joint attention, and emergence of grammar* žurnale *Cognitive Linguistics* 17–4, 463–489).

6. Atskirai keletą žodžių reikėtų tarti apie šio *Gramatinių kategorijų tipologijos* įvado pirmojo tomo vertimą, juolab kad steigiant *Bibliotheca Salensis* seriją, vienas iš tikslų ir buvo per originalių įvadų vertimus, įsivedant naujas sąvokas ir terminus, modernizuoti lietuvių kalbos mokslo diskursą ir taip palengvinti lietuviškų tyrimų integraciją į tarptautinę lingvistiką. Tiksliai ir aiškia kalba perteikdamas sudėtingas autoriaus mintis *Tipologijos*

vertėjas Jurgis Pakerys atliko nemenką darbą. Yra žinoma, kad versdamas tekstą jis nuolatos konsultavosi su pačiu autoriumi. Be to, lietuviškajam vertimui patikimumo suteikia ir tai, kad ir pats vertėjas neblogai orientuojasi šiuolaikinėje lingvistikoje. Daug padirbėta ir šią *Tipologiją* pritaikant lietuviškam lingvistikos kontekstui: sėkmingai adaptuoti specifiniai gramatinės tipologijos terminai ir sąvokos, apgalvotai parinkti iliustracinių pavyzdžių lietuviškieji atitikmenys. Išnašose randame nemažai paties vertėjo pastabų, kuriose jis paaiškina vieną ar kitą savo pasirinkimą. Šios pastabos daugiau orientuotos į studentiškąją auditoriją. Pratešiant šią intenciją, galima būtų pagalvoti ir apie tekste sutinkamų retesnių lingvistikos terminų žodynėlį antrojo tomo pabaigoje.

6.1. Dėl kai kurių vertėjo pasirinkimų vartojant bendresnius gramatikos terminus galima ir pasiginčyti. Atrodo, kad kalbant apie gramatinės tipologijos problemas tikslingiau yra vartoti neutralesnius ir tarptautiniame lingvistikos kontekste lengvai atpažįstamus terminus *subjektas*, (*tiesioginis / netiesioginis*) *objektas*, *predikatas*, o ne vietinės kalbotyros tradicijos nepageidaujamas prasmes sugėrusius *veiksny*s, (*tiesioginis / netiesioginis*) *papildinys*, *tarinys*. Pavyzdžiui, veiksnio terminas visai netinka priešinga nei agentyvumas ypatybe pasižyminčiam pasyviųjų konstrukcijų subjektiniam nominatyvui, arba atitinkamam ergatyvinės rikiuotės kalbų „subjektiniam“ absoliutui įvardyti. Taip pat toks agentyvumą suponuojantis terminas visai netiktų tokių kalbų, kaip tagalų (Filipinai), subjektui, težyminčiam vardažodžio teminį vaidmenį diskurse, įvardyti (plg. Langacker 2008: 378–382). Komplementaciją suponuojantis papildinio terminas taip pat yra nepatogus kalbant apie objektus, nes sintaksinės priklausomybės požiūriu ir subjektas (veiksny)s yra sakinio veiksmožodžio papildinys, arba komplementas. Na, o lietuviškasis *netiesioginis papildinys* veikia atitinka angliškąjį *oblique* nei ditranzityvinių konstrukcijų kontekste teatpažįstamą *indirect object* (nebent jam pasiryžtame suteikti pastarojo reikšmę, o *oblykous* įvardijame *šalutiniais papildiniais*, ką, rodos, pasirenka vertėjas). Panašiai tipologiniame apraše yra žymiai patogiau vartoti lotyniškus linksnių pavadinimus, o ne jų atitikmenis atskirose kalbose, žinoma, jeigu tik nenorime pabrėžti vienos ar kitos kalbos linksnių semantinės specifikos. Mat fleksinėse kalbose atitinkamais morfosintaksiniais linksnių rodikliais žymimi labai nevienodi sintaksiniai ir semantiniai vaidmenys: čia galima tikėtis tik prototipinių reikšmių sutapimo – jas ir įvardija tradicinė lotyniškoji nomenklatūra. Pavyzdžiui, lietuvių kalbos kilmininkas, istoriškai perėmęs ir abliatyvo funkciją, tik iš dalies sutampa su lotynų kalbos, turėjusios atskira linksnį šiai atskirties reikšmei žymėti, genityvu. Į šiuos ir panašius terminologinius nepatogumus lietuvių kalbos tyrimams siekiant pritaikyti naujesnius teorinius konstruktus jau senokai atkreipė dėmesį *Lietuvių kalbos gramatikos darbų* (toliau *LKGD*) autoriai, kurių ratui turi pagrindo save priskirti ir aptariamą *Tipologijos* vertėjas. Šie autoriai naujesniuose savo darbuose vis labiau linksta vartoti tarptautinius terminus bent jau tais atvejais, kai jų žymimos sąvokos daugmaž vienodai suprantamos įvairių teorinių pakraipų atstovų. Pavyzdžiui, tokie tarptautiniame lingvistikos kontekste lengvai atpažįstami yra *komplemento* (*komplementavimo*) ir *modifikatoriaus* (*modifikavimo*) terminai. Kitais atvejais nevengiama pasenusias teorines nuostatas suponuojančius lietuviškus terminus apibrėžti iš naujo – taip, pavyzdžiui, pasielgta su *vardažodžio* terminu 2009 m. išėjusiame *Acta Salesia* pirmajame tome *Gramatinių funkcijų prigimtis ir raiška* (Axel Holvoet, Rolandas Mikulskas, red.). Retais atvejais rizikuojama nusikalti ir naujus lietuviškus terminus – taip, pavyzdžiui, svarbias šiuolaikinės gramatikos sąvokas „head“ ir „dependent“ minėtų autorių siūloma vadinti *pradu* ir *priedu*, o gramatinių funkcijų morfosintaksinio žymėjimo strategijas bendrai įvardijanti terminą *alignment* – *rikiuote*. Beje, šiuos du ir kai kuriuos kitus (pavyzdžiui, *derinimo daviklis*, *derinimo gaviklis*) naujai *LKGD* autorių siūlomus terminus vertėjas jau vartoja. Tad gaila, kad mums, modernesnius terminus vartoti pasišovusiems, pristigus ryžtingumo vis dar atsitinka taip, kaip tam anekdotu aborigenui, įsigijusiam naują bumerangą, bet niekaip negalinčiam išmesti senojo...

6.2. Galima būtų kibti ir prie originale vartojamo termino *лингвист* vertimo lietuviškuoju *kalbininku*. Artimiau nepažįstančiam lietuviškojo *kalbotyros* konteksto, toks

vertėjo pasirinkimas gali atrodyti visai priimtinas, juolab kad, atrodytų, paraidžiui perteikia šį tarptautinį terminą. Tačiau Lietuvoje taip susiklostė istoriškai, jog kalbininko vardas labiausiai limpa įvairaus skonio ir išmanymo kalbos mokovams, normintojams ir šiaip puoselėtojams. Tradiciškai Lietuvoje ir rimtesni kalbos tyrėjai turi kalbos norminimo aspiracijų, todėl gal neįsižeistų tituluojami kalbininkais. Priešingai, šiuo atžvilgiu netgi esama principinių nuostatų. Antai žinoma lietuvių kalbos gramatikos tyrėja prof. Aldona Paulauskienė minėtame straipsnyje (Paulauskienė 2009: 11) apgailestauja, kad XXI amžiaus pradžioje įsigalėjus „tolimiems nuo tradicijos“ sinchroniniams semantiniams ir sintaksiniam tyrimams „Teoriniai tyrimai atitrūksta nuo gyvosios kalbos diktuojamų dėsnių. **Todėl mokslas jau nebetarnauja praktikai**“ (paryškinta mano. – R. M.). Šiai autorei, regis, gramatikos mokslis yra neatsiejamas nuo jo pritaikomumo kalbos norminimui ir mokyklos poreikiams. Žinoma, tik tokią gramatikos aprašo paskirtį reginčiam tyrėjui kalbininko vardas tinka kuo puikiausiai! Bet kalbant apie užsienyje dirbančius kalbos mokslo atstovus, juos labiau tiktų vadinti kuklesniu *lingvistu*, o ne tam tikrą kultūrinę ar tautinę misiją lietuviškame kontekste suponuojančiu kalbininko vardu. Lingvistais, man regis, kalbos tyrėjus tiksliau būtų vadinti ir aptariamoms *Tipologijos* vertime, juolab kad jo autorius žinomoje viešojoje paskaitoje, pernai skaitytoje platesnei Maskvos visuomenei (žr. <http://www.polit.ru/lectures/2009/10/23/corpus.html>), aiškiai pabrėžė skirtumą tarp kalbos mokslo – lingvistikos – ir tradicinės filologijos (Rytų Europos universitetuose šių disciplinų esminis skirtumas dar, deja, nepakankamai suvokiamas). Profesoriaus teigimu, lingvistikos, kaip sąmoningai savo teorines prielaidas ir tyrimo objektą apibrėžusio (ir tebeapibrėžiančio) kalbos mokslo ištakos sietinos su Ferdinando de Saussure'o vardu, o kiek vėliau neišvengiamai – su Noamo Chomsky'io vardu. Tirdama tiesioginiam stebėjimui prieinamus kalbėjimo aktus ar tekstus modernioji lingvistika pirmiausia stengiasi atsakyti į klausimą, kaip veikia tiesioginiam stebėjimui nepasiekiamas žmogaus kalbos mechanizmas, kitais žodžiais, kaip generuojami „gramatiški“ sakiniai. Todėl lingvistikos aprašams pirmiausia keliami to kalbos mechanizmo modeliavimo, arba gramatikos taisyklių (žinoma, ne lietuviškąja, mokykline, prasme) „atkūrimo“ uždaviniai. Elitarine ar kita vertybine nuostata paremtas kalbos norminimas į objektyvaus kalbos mokslo darbų sąrašą, savaime suprantama, neįeinąs. Vladimiras Plungianas moderniąją lingvistiką laiko iš esmės gamtos (taigi ne humanitariniu!) mokslu ir minėtoje paskaitoje lingvistą taikliai lygina su augalus tiriančiu biologu, o kalbos normintojas (mūsiškai – kalbininkas), jo manymu, yra palyginamas su tam tikrus augalus pasirinktinai puoselėjančiu sodininku. Ir sodui pasiseka, jei dar tas sodininkas turi šiek tiek ir biologijos žinių... Kad sodininko, o ne biologo nuostata yra artimesnė dažnam mūsų kalbininkui, gerai matyti paskaičius Ritos Miliūnaitės charakteringus pasvarstymus internetinio dienraščio vasaros puslapiuose apie kalbos mokslininko pareigą gimtajai kalbai (žr. <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2010-06-09-rita-miliunaite-kokie-busim-mes-patys-tokia-bus-ir-lietuviu-kalba-i/46031>). Žinoma, šios kelios kritinės pastabos jokiais būdais nemenkina didelio ir kruopščiai atlikto vertėjo darbo – jos labiau skirtos bendresnei diskusijai dėl dabartinio lietuvių kalbos mokslo vertybinės orientacijos įžiebtai.

7. Baigiant recenziją belieka apibendrinti, kad šis įdomiai parašytas ir gražia kalba išverstas *Gramatinių kategorijų tipologijos* įvado pirmasis tomas yra puiki dovana visiems teoriniais gramatikos klausimais besidomintiems Lietuvos skaitytojams. Neabejotinai ši Vladimiro Plungiano knyga taps lingvistinio mąstymo etalonu daugeliui kalbos mokslo magistrantų ir doktorantų. Ji bus naudinga metodinė priemonė ir vyresniems jų kolegoms, siekiantiems savo tyrimams suteikti platesnę perspektyvą. Reikia pastebėti, kad *Gramatinių kategorijų tipologija* pasirodo pačiu laiku – Vilniaus universitete jau kelinti metai ši disciplina įtraukiama į kalbotyros magistrantų paskaitų tvarkaraštį. Ši knyga yra savalaikė ir dėl kitos priežasties: jaunoji kalbos tyrėjų karta vis dar aiškiai tebegirdi paklydusius peikiantį ir „į rikiuotę“ grįžti kviečiantį tradicionalistų balsą. Esą „lietuvių kalbininkų jaunąją kartą pastaraisiais metais bus tiesiog pavergęs pernelyg didelis pasidavimas svetimiams protams,

neturėjimas savos patirties ir negalėjimas atsispirti svetimoms idėjoms, kilusioms tiriant Vakarų Europos kalbas, kur sintaksinė gramatinės reikšmės forma svarbesnė už morfoliginę“ (Paulauskienė 2009: 12). Tikėsimės, kad šis puikus *Gramatinių kategorijų tipologijos* įvadas taps atspara tiems jauniems tyrėjams, kuriems atgrasus yra siekis kalbos mokslą uždaryti lituanistiniame rezervate.

Literatūra

- Berg-Olsen, S. 2005: *The Latvian dative and genitive: A Cognitive Grammar account*, Dissertation for the Degree of dr. art., Oslo: University of Oslo.
- Brisard, F. (ed.) 2002: *Grounding: The Epistemic Footing of Deixis and Reference*, Berlin / New York: Mouton de Gruyter.
- Croft, W., Cruse, D. A. 2004: *Cognitive Linguistics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Dańbrowska, E. 1997: *Cognitive Semantics and the Polish Dative*, Berlin / New York: Mouton de Gruyter.
- Geeraerts, D. 1995: Representational formats in cognitive semantics. *Folia Linguistica* 29, 21–41.
- Himmelmann, N. P., Schultze-Berndt, E. (eds.) 2005: *Secondary Predication and Adverbial Modification: The Typology of Depictives*, Oxford: Oxford University Press.
- Holvoet, A. 2005a: Dėl sintaksinių ryšių skirstymo. *Acta Linguistica Lithuanica* 52, 157–166.
- Holvoet, A. 2005b: Dėl gramatinių funkcijų skirstymo. *Acta Linguistica Lithuanica* 53, 107–109.
- Holvoet, A. 2006: Dar kartą dėl sintaksinių ryšių skirstymo. *Acta Linguistica Lithuanica* 54, 104–107.
- Holvoet, A. (rec.) 2007: V. Ambrazas, Lietuvių kalbos istorinė sintaksė. *Acta Linguistica Lithuanica* 56, 117–144.
- Holvoet, A., Judžentis, A. 2003: Sintaksinių ryšių tipai. A. Holvoet, A. Judžentis (red.), *Sintaksinių ryšių tyrimai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 11–35. (*Lietuvių kalbos gramatikos darbai* 1.)
- Holvoet, A., Judžentis, A. 2005: Sintaksinės priklausomybės tipai: papildymai ir patikslinimai. A. Holvoet, R. Mikulskas (red.), 2005: *Gramatinių funkcijų tyrimai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 11–38. (*Lietuvių kalbos gramatikos darbai* 2.)
- Holvoet, A., Mikulskas, R. (red.), 2009: *Gramatinių funkcijų prigimtis ir raiška*, Vilnius: Vilniaus universitetas. (*Acta Salensia* 1).
- Janda, L. 1993: *A Geography of Case Semantics: the Czech Dative and the Russian Instrumental*, Berlin / New York: Mouton de Gruyter.
- Koptjevskaja-Tamm, M. 2002: Adnominal possession in the European Languages: form and function. *Sprachtypologie und Universalienforschung* (STUF) 55 (2), 141–172.
- Lakoff, G. 1987: *Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind*, Chicago / London: The University of Chicago Press, 91–114.
- Langacker, R. W. 1987: Nouns and verbs. *Language* 63, 53–94.
- Langacker, R. W. 1991: *Foundations of Cognitive Grammar 2: Descriptive Application*, Stanford: Stanford University Press.
- Langacker, R. W. 1993: Reference point constructions. *Cognitive linguistics* 4, 1–38.
- Langacker, R. W. 1995: Possession and possessive constructions. J. R. Taylor, R. E. MacLaury (eds.) 1995: *Language and the Cognitive Construal of the World*, Berlin / New York: Mouton de Gruyter, 51–79.
- Langacker, R. W. 1999: Losing control: Grammaticization, subjectification, and transparency. A. Blank, P. Koch (eds.) 1999: *Historical Semantics and Cognition*, Berlin / New York: Mouton de Gruyter, 147–175.

- Langacker, R. W. 2001: Topic, subject, and possessor. H. G. Simonsen, R. T. Endersen (eds.) 2001: *A Cognitive Approach to the Verb: Morphological and Constructional Perspectives*, Berlin / New York: Mouton de Gruyter, 11–48.
- Langacker, R. W. 2002: *Concept, Image, and Symbol: The Cognitive Basis of Grammar*, 2nd ed., Berlin / New York: Mouton de Gruyter.
- Langacker, R. W. 2006: Subjectification, grammaticization, and conceptual archetypes. A. Athanasiadou, C. Canakis, B. Cornillie (eds.), 2006: *Subjectification: Various Paths to Subjectivity*, Berlin / New York: Mouton de Gruyter, 17–40.
- Langacker, R. W. 2008: *Cognitive Grammar: A Basic Introduction*, Oxford: Oxford University Press.
- Langacker, R. W. 2009: *Investigations in Cognitive Grammar*, Berlin / New York: Mouton de Gruyter.
- Lewandowska-Tomaszczyk, B. 2007: Polysemy prototypes and radial categories. D. Geeraerts, H. Cuyckens (eds.) 2007: *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*, Oxford: Oxford University Press, 139–169.
- Neset, T., Janda, L. 2010: Paradigm structure: Evidence from Russian suffix shift. *Cognitive Linguistics* 21 (4), 699–725.
- Nikiforidou, K. 1991: The meanings of the genitive: a case study in semantic structure and semantic change. *Cognitive Linguistics* 2, 149–205.
- Partee, B. H. 1998: Copula Inversion Puzzles in English and Russian. K. Dzwirek, H. Coats, C. Vakareliyska (eds.) 1998: *Formal Approaches to Slavic Linguistics: The Seattle Meeting 1998*, Ann Arbor: Michigan Slavic Publications, 361–395.
- Paulauskienė, A. 2009: XX ir XXI amžiaus pradžios lietuvių kalbos gramatikos. *Kalbų studijos* 15, 11–15.
- Plungjan, V. A. = Плу́нган В. А. 2000: *Общая морфология: введение в проблематику*, Москва: УРСС.
- Taylor, J. R. 1996: *Possessives in English: An Exploration in Cognitive Grammar*, Oxford: Clarendon Press.
- van Hoek, K. 1997: *Anaphora and Conceptual Structure*, Chicago / London: The University of Chicago Press.
- Vaskelaitė, R. 2009: *Sintaksinių ryšių modeliai lietuvių kalbos sintaksėje*, humanitarinių mokslų daktaro disertacija, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Rolandas Mikulskas

Lietuvių kalbos Institutas
Vileišio 5, 10308 Vilnius, Lietuva
mikulskai@takas.lt

Gauta 2011 m. vasario 26 d.